

НОРМА И ДРУШТВЕНА СТВАРНОСТ

Осврти на „Маргиналије“ друга Врачара

Друг Врачар у „Маргиналијама уз расправу Норма и друштвена стварност“ коју сам био објавио у *Гледиштима* (бр. 9—10/1963 и 1/1964) дао је извесне похвале и извесне замерке на рачун те студије. Похвале су по правилу угодне аутору, нарочито ако долазе од његовог бившег ученика. Што се тиче замерки, оне су у овом напису друга Врачара корисне, прво, зато што су дале могућност другу Врачару да изнесе свој став о питањима која сам у студији био додирнуо, а друго, што се пружа и мени могућност да у овом свом као и у евентуалним будућим својим написима изнесем још неке аргументе у прилог својих тврдњи. У ствари, оправданост мога одговора је у овој другој околности јер прва околност што је друг Врачар узео моју студију као повод да он изнесе своја мишљења о неким питањима даје могућност читаоцу да упоређује ова мишљења и да заузме свој став. Ипак ће у том погледу бити корисно за савесног читаоца да и ја користим ову прилику и да неке моменте из моје студије још мало објасним. Ово ће бити корисно тим пре што стоји примедба друга Врачара да сам у студији обухватио и покушао повезати у једну целину теме заиста разнородне по ширини и по дубини, да постоји „широк дијапазон расправе“ при чему неке ствари нису могле бити довољно објашњене у детаљима.

Но пре него што пређем на конкретна излагања морам да се оградим од једне опште примедбе друга Врачара. Он, додуше на веома учтив начин, доводи у сумњу моју квалификацију као цивилисте да се ухватим у коштац са темама које прелазе „на подручје филозофије, социологије, економије, потиликологије, антропологије, теорије државе и права, итд.“, јер се иначе излажем „ризиком“ разговора са специјалистима за та подручја (стр. 101). Ова примедба друга Врачара, чини ми се, заиста је неоснована. Постоји погрешно мишљење да је, на пример, економија, социологија, друштвена филозофија и слична подручја друштвених наука некако ближа публицистима него цивилистима. При томе се заборавља да ако иједна друштвена дисциплина проучава „анатомију“ и „физиологију“ друштва (да се изразим појмовима позајмљеним од медицине), то је управо имовинско право. Иако имовинско право изучава само нормативну страну свакодневних односа друштва у којем постоје произвођачи и имаоци робе, његова правила су више него двохиљадугодишње искуство живота тога друштва, и то оног живота који је заиста објективно дат. Но греше они који мисле да је због тога поглед цивилисте узак, усредсређен на ситнице,

Ако је свака наука мера и сразмера општег и појединачног, ако свака наука мора да води рачуна и о најситнијим испољавањима реалности а да их обухвата што општијим правилима онда наука имовинског права највише може да оствари тај постулат. Мало има друштвених наука у којима има тако финих, истанчаних али и широких апстракција као што је имовинско право, а при томе те апстракције морају се свакодневно проверавати у пракси, и то у оној „ситној“. Можда једино још класична политичка економија може у том погледу да се мери са имовинским правом иако је имовинско право још развијеније јер је оно непосредна надградња управо над политичком економијом. (Не заборавимо да је у Риму грађанско право била једина друштвена наука која је обухватала основне појмове из касније политичке економије и других каснијих правних и осталих друштвених дисциплина.) Стога сам сигуран да су цивилисти исто тако подобни у смислу претходне методолошке и друге припреме да се баве наведеним друштвеним наукама као и тзв. публицисти. — А што се конкретно тиче „ризика“ разговора са „специјалистима“ за горе наведена подручја друштвених наука — прихватам „ризик“. Доказ је и овај мој напис.

Но, да пређемо сада на конкретне примедбе. Друг Врачар замера „ангажовано реаговање“ на извесне историјске и савремене податке, што, по њему, има за последицу да „расправа није интонирана научном уздржанашћу и одмереношћу, и т. сл.“ (стр. 102). Ако он под „ангажованим реаговањем“ схвата унутрашњу обавезу научног радника да у одређено време или на одређен начин нешто каже, обавезу да би умирио своју научну савест, радо прихватам ову примедбу. Ако та примедба значи оцену научне вредности, довођење у сумњу мојих тежњи да објективно истражујем подручје које обрађујем, ту примедбу свакако морам одбити.

Неслагање између друга Врачара и мене је у појму тзв. друштвене стварности. Заиста је тешко рећи шта се подразумева под друштвеном стварношћу. Ја сам у раду све друштвене појаве сврстао у две основне категорије, објективне и субјективне. Објективне су оне које су предмет регулисања норми а субјективне — саме норме у најширем смислу. При томе сам указао на условност ове поделе (условност с обзиром на потребе мога рада) и на тешкоћу да се тачно одреди граница између објективног и субјективног (II део, с. 77—78). Затим, сасвим сам јасно рекао да је и тзв. објективни део друштва *друштвени* однос чим га регулише норма. Оно дакле што однос чини друштвеним у *крајњој линији* је подвргавање тог односа норми. Оно што је дато дакле ван норме (а предмет је такође ван норме), а ипак је друштвени однос, назвао сам, такође условно, друштвеном стварношћу наспрот норми као субјективној супстанцији, „идеологији“ друштва.

Друг Врачар доводи у сумњу ову тврдњу, но не успева да сам одреди шта је друштвена стварност. Он тврди „под друштвеном стварношћу треба подразумевати укупност друштвених феномена [...] у којој се манифестује укупност друштвеног живота“ (с. 103); то је „амалгам субјективног и објективног“ а „субстрат сваког друштвеног феномена је друштвени однос“ (с. 104). Међутим, он смеће с ума да сам управо у свом раду на месту које и он наводи рекао да се са једног ширег гледишта заиста може

и „објективно и субјективно сматрати као друштвена стварност“ (II део, с. 77—78), да сам ја своју горњу дефиницију друштвене стварности у свом раду и за потребе свога рада дао условно. Истицао сам и у својим ранијим радовима (на пр. управо у Дискусији о појму права, *Анали*, бр. 3—4/1963, као и у чланку Грађанскоправна норма — Критика Келзеновог схватања норме са гледишта грађанског права, *Архив*, бр. 1/1958) да је и норма друштвена реалност, иако *субјективна* реалност.

Но има једна грешка у наведеној дефиницији „друштвене стварности“ коју друг Врачар предлаже. Та грешка се састоји у томе што он појам друштвене стварности хоће да објашњава појмом „друштвеног односа“. При томе добијамо један *circulus vitiosus* јер ни у једном ни у другом ставу није јасно шта је „друштвено“.

Тиме долазимо на основно питање дискусије: шта је то „друштвено“. По мени то је управо норма, а по њему то је свест. Он каже: „Та стварност се битно карактерише присуством свести“ (стр. 103). „Може се рећи да је свет природе тамо где нема никаквог присуства свести [...]“ (стр. 104), итд. Не поричем значај свести при квалификацији друштвених појава. Чак тврдим у свом раду да се „норма остварује кроз свест [...] она и обликује и проширује људску свест“, и да норма, да би могла да постоји, захтева одређену моћ апстраховања у људској свести и људској интелигенцији (I део, стр. 19). Ипак, свест није карактеристична ни за човека ни за друштво, нити је тачно да се само друштвена стварност карактерише присуством свести. Свест (на пр. о опасности, о потреби лукавства да се дође до плена, итд.) постоји и код животиња. Свест није највиши облик у кретању материје као што каже друг Врачар (стр. 103) јер је свест уопште одлика живе материје, она је само виша фаза осећајности (одражавања међусобних додирова живе материје са спољашњим светом), тј. фаза када ти одражаји настају јединствен и самосталан чинилац у унутрашњости живог бића. Што је животиња виша то је и њена свест развијенија. На пример, о свести паса и мајмуна, нарочито човеколиких, зоопсихологија има веома високо мишљење. Но, највиша фаза у кретању материје је управо људско друштво а не свест. Додуше, свест код човека и у друштву је најразвијенија и има велику улогу али она је, као што сам рекао, само предуслов постојања и функционисања норме.

Према томе, оно што људско друштво чини највишом фазом кретања материје, то је норма. Напомињемо, само људско друштво јер друштвени однос, како га друг Врачар дефинише, тј. „једна специфична веза међу појединцима и групама захваљујући којој понашање или ситуација једних изазива извесне реперкусије на понашање и ситуацију других, и то непосредним или посредним дејством свести“ (стр. 104) постоји и код вукова, и у чопору мајмуна, и у другим животињским друштвима. Међутим, оно што не постоји ни у најсавршенијем животињском друштву, што је специфично за људско друштво, што представља заиста нов квалитет с обзиром на раније појавне облике кретања природе (у ширем смислу), то је људско друштво које омогућује норма у оном смислу како сам то изнео у својој студији. Ову тврдњу која је најважнија у првом делу студије, друг Врачар уопште не може да побија својим аргументима. Известан

висок степен свести, употреба руке и алата, заиста су били основни квантитети који су довели до новог квалитета — друштва и норме (I део, стр. 17). Рад је заиста, како су то већ рекли Маркс и Енгелс у вези са присвајањем, основна друштвена појава. Али рад је већ *нормом регулисана* појава, дакле, колико узрок толико и последица људског друштва.

С друге стране, ако је свест предуслов и истовремено дериват норме, бар у одређеном смислу, норма је једна појава друге врсте него свест и интелигенција. И поред тога што норму омогућује одређени степен развоја људске свести, први појавни облик норме је ирационалан, бар са гледишта каснијег развоја људске свести. Ирационалне забране које намећу тотем и табу и слични облици класификација дозвољеног и недозвољеног у представама првобитних људи, које можда још не познајемо, имају свој извор, свој корен не у *свесном* него у *подсвесном*, иако свест те забране, те првобитне норме, на неки начин систематизује. То је непобитна чињеница коју је већ давно учавала етнологија и етнографија а коју модерна индивидуална и социјална психологија све више потврђује и објашњава. Развој људског знања и сазнања, а с тим у вези и све веће и веће диференцирање норми, као и све већи развој људског друштва помоћи ће да се норма и разум све више приближе, да свест све више осваја подсвесно, да све више понире у њ, да субјективно што више потчини објективно, да човек буде све „слободнији“. Но, не треба имати илузије да смо негде при крају тога развоја. Иако сматрамо, ја бар чврсто верујем у то, да су класици марксизма открили основне законе кретања људског друштва, основни однос између објективног и субјективног, још ни данас не смемо да прецењујемо снагу свести и разума, рационалног, и да сматрамо да већ познајемо све друштвене законе.

Од те основне чињенице треба поћи да бисмо ценили и остале неспоразуме између друга Врачара и мене. Пре свега у погледу каузалности и финалности (стр. 103). Заиста, не могу разумети како се може из моје студије извести закључак да сам ја негирао постојање законитости у друштвеним појавама тиме што сам тврдио да је природа у ужем смислу свет каузалности а друштво свет финалности. Уосталом, у примедби бр. 3 (I дела расправе) јасно се види из наведеног Енгелсовог мишљења о томе у *Лудвигу Фојербаху*, по коме наведена разлика „[...] не може да измени чињеницу да ток историје одређују унутрашњи општи закони“. Према томе, сасвим је сувишно кад ме друг Врачар подсећа „да је социологија постала наука тек када је почела да открива објективне законитости друштвеног живота, када је утврдила да и ту постоји детерминизам“ (стр. 103). Ја ћу да подсетим друга Врачара, прво, на оно што сам малочас рекао (а што сам још јасније истакао у самој расправи), а друго, да су објективне законе друштва откривале разне друштвене науке далеко још пре постојања социологије (чак и још пре постојања политичке економије). Штавише у студији сам јасно рекао и то да што је свест људи неразвијенија (на пример у примитивним друштвима) то је већа њихова илузија да заиста њихови циљеви утичу на ток објективне стварности.

Даље, велики неспоразум између нас влада у погледу норме и у погледу идентификације друштва и норме. Ја сам у студији нагласио да

норму узимам у најширем смислу, као најопштију *квалификацију* односа људи у друштву са гледишта доброга и зла, дозвољеног и недозвољеног, ваљаног и неваљаног. Морао сам узети најширу дефиницију која ће обухватити све такве односе и просторно и временски јер само таква дефиниција одговара циљевима студије. Морао сам прећи преко дефиниција норми у позитивно-научно-техничком смислу и узети појам који са наведеног гледишта оцењује сваку идеолошку делатност, рецимо и уметност и науку (у којима са горњег гледишта такође постоје норме, вид. примедбу бр. 22 у II делу). Друг Врачар ипак хоће да критикује моје схватање норме са уског техничког, па понекад чак и правнотехничког гледишта. Пребацује дискусију на терен теорије права која свакако спада ван оквира моје студије иако су њени оквири заиста широки, те, замерајући ми што нисам узео изворе права као супстанцу из које деривира норма па чак ни формалне изворе права (!) тврди: „Проф. Гамс за све то налази „замену“ у два поменута нагона!“ (стр. 109). Пребацује ми да сам „заборавио ствари које у правној науци стоје толико близу [...]“ (стр. 109). Уверавам друга Врачара да то уопште нисам заборавио него да у овом раду заиста није било места да се норме третирају и разврставају чак ни по „загонетној деривацији“ (стр. 109 — иако не знам где је ту загонетка) по правилима технике ма које позитивне нормативне науке, ни права, ни етике, ни евентуално теологије (јер знамо да су теолошке норме некад, још и у средњем веку — канонско право, шеријатско право — и коран уопште, Талмуд, итд. — биле позитивне друштвене норме). Ту друг Врачар пада у логичку грешку која је настала због употребе истог израза у различитим значењима (али свакако то није свесни паралогизам). Он меша, да се послужим помодним изразом, тзв. микроодносе и макроодносе. Сликовито изражено, та грешка је слична ситуацији када бисмо Дарвиново учење о природном одабирању врста побијали тврдњом да један одгајивач другим путем ствара нове расе свиња; или када бисмо кабасту ствар мерили апотекарском вагом, или обратно, неку ситну грамом изражену материју мерили на кантару. Ја сам се нормом у студији бавио у њеном најширем најопштијем изразу, а правне норме, ма како биле важне у модерном друштву и у развоју људске културе уопште, са теоријског становишта нисам их узео у обзир јер су оне само један привремен појавни облик норме с обзиром на досадашње трајање и на претпостављену будућност људског друштва.

Но, заиста, проблем деривације у оном широком смислу норме у којем сам је изнео, важан је проблем. Међутим, иако је друг Врачар стекао друкчији утисак, ја се у студији нисам упустио у проблем деривације норме у смислу разлога њеног настанка. Колико је мени познато, то друштвена наука још није открила, као што није открила природна наука како је деривирала жива, органска материја из аорганике. Ја сам само рекао да је друштво посредно иживљавање нагона преко норми, посредством норми. У томе је смисао и сублимације норми, иако сублимација још никакво не значи посредно иживљавање нагона путем норми. Тачније речено, посредно иживљавање не мора увек да значи сублимацију, али има

сублимације и без нормe. На пример, верност пса према човеку, иако је та особина пса урођена, зоопсихолози сматрају сублимацијом инстинкта пса, док је још живео у слободној природи, према животу у чопору. Овде свакако имамо сублимацију иако пас никако није подложен норми, не прилагођава своје поступке и своје нагоне никаквим друштвеним нормама него тзв. условним рефлексима који се развијају под дресуром, „кажњавањем“, и на друге начине. Фројд и Адлер су највише допринели томе да се подробније објасни посредно иживљавање нагона преко норми, или, како психолози кажу, преко „цензуре“. Но, они су објаснили психолошку а не социјалну страну те околности. (Али ако су они ту појаву научно објаснили, то не значи да друштвена пракса пре њих није познавала свесну сублимацију нагона и искоришћавање те сублимације у практичне сврхе: на пример, католичка црква путем целибата свештеника, остале хришћанске и друге цркве кроз установу калуђерских редова, стара Отоманска империја забрањивањем женидбе јаничара, итд.).

Тврдњом да у друштву оно што је природно, биолошко у човеку, путем нагона (који не значе ништа друго него збирни назив за основне животне функције) живи даље, само се појављује кроз норме и иживљава се њиховим посредством, једино сам констатовао континуитет између природе (у ужем смислу) и друштва, јединство кретања природе (у ширем смислу) као целине. Према томе, не може се прихватити тврђење друга Врачара да је феномен нагона и природно биће човека изван друштва (стр. 105) јер би се тиме негирала основна тврдња дијалектичког материјализма о јединству кретања у природи. Природно биће човека улази у друштво самим тим што је човек носилац и друштвенога, нормативнога, исто онако као што хемијске материје које чине анорганску „мртву“ материју улазе у састав живог бића. Но (нека то не буде, нити може бити, аналогија), као што нису све материје у живом бићу органске, тако ни норме не регулишу све природне односе човека (не, на пример, и варење) али свакако регулишу основне нагоне: самоодржање и одржање врсте. Стога та два основна нагона, *шематски* посматрано, дакле најуопштеније, прелазе у три основне нормативне установе друштва: први нагон у својину и власт а други у брак. Разуме се, тврдња друга Врачара да нагони у друштву „избијају и делују врло често насупрот постојећих норми“ (стр. 105) само је изузетна појава на коју реагују једино оне норме (у модерном праву, пре свега кривичноправне) које регулишу тзв. „патологију“ друштва. Но „патолошко“ стање је ипак нешто изузетно, те претежна већина норми усмерава постојање и испољавање људских нагона и потреба управо у складу са нормама.

Да кажемо нешто о односу нагона према интересу. Наиме, друг Врачар каже „уместо тога (тј. нагона — примедба моја) — марксизам па и низ других теорија, откривају један други феномен: то је интерес [...]. Интереса, међутим, нема у природи, па ни у животињском царству“ (стр. 105). И то је тежи неспоразум. Пре свега, интерес заиста није категорија коју је открио Маркс. (У праву, на пример, на значај интереса указао је прво Јеринг али већ и низ римских правника; марксизам је само показао значај

класне условљености интереса). Друг Врачар заборавља да сам још у свом уџбенику *Увод у грађанско право* (издање 1952, стр. 145, али та дефиниција се понавља у одељку о субјективном праву и у свим каснијим издањима) дефинисао интерес „као свесни однос између потребе и начина (циља) њеног задовољења“. И у другим својим написима, говорећи о појму интереса наводио сам његову условљеност потребама, и то првенствено материјалним потребама (на пример, мој чланак: *Својина и имовина, Анали*, бр. 1/1953). А шта су нагони друго него нарочити сплет потреба условљених биолошким и физиолошким бићем човека? Према томе, интерес се не може супротставити нагонима јер, управо, у крајњој линији, потиче из нагона. А што у природи нема интереса већ само потреба разлог је управо у томе што се тамо потребе непосредно подмирују, те између свесног односа, између потребе и могућности њеног подмирења, не посредује, не интервенише норма.

Најзад, још нешто о предмету норме. Ја сам рекао да норма, нарочито кад се узима тако уопштено као што сам је ја био узео, не регулише понашање људи него дубље друштвене односе. Но, с тим се друг Врачар не слаже и тврди, прво, да норма регулише понашање људи а мало даље да норма регулише друштвене процесе (стр. 109). Чини ми се да и ту постоји логичка грешка. Пре свега, понашање је увек спољна манифестација човека (узалуд друг Врачар каже да има „[...] психичког понашања“, нав. место, стр. 109 — психички процеси, управо зато што су „унутрашњи“, нису понашања; понашања могу да буду само последице, испољавања тих процеса). Затим, у друштву понашање је увек и — однос. „Процес“, опет, није ништа друго него сплет односа који се развијају у одређеном правцу. Но норма на пример, регулише и појединачан однос, и то понекад не само споља видљиви него и унутрашњи (на пример, морал), или однос који се развија „кретањем“ имовина појединаца а не њиховим личним понашањем (на пример, имовинско право).

Има још доста неслагања између тврдњи друга Врачара и мојих, на пример, у тврдњи друга Врачара да класици марксизма нису узимали у обзир нагоне како их је Дарвин дефинисао. Разуме се, то класици нису чинили не зато што су неки либерални буржоаски теоретичари (на пр., Спенсер) и неки анархисти хтели да „примене“, потпуно неадекватно, управо због неразумевања суштине друштва, Дарвиново учење и на друштво. То нису учинили зато што ни сам Дарвин није извео никакве импликације из својих учења у погледу друштва већ су тек Фројд и Адлер дали елементе учења у вези са нагонима који се могу применити на друштво. Но, нећу да се осврћем на све те неспоразуме. Нека их оцени сам читалац.

Задржаћу се на оним местима где се друг Врачар углавном слаже са мном а то су махом она места која се односе на развој социјалистичких друштава. У вези с тим ја сам говорио о два девијацијама, једну сам назвао бирократијом а другу нормативизмом. Друг Врачар исте те појаве назива „претераним етатизмом“, односно либертизмом, или „субјективизмом“ у нормирању. Резултати у оцени тих појава су слични, иако друг Врачар

полази од других друштвених премиса. Имао бих само две, додуше, несуштинске примедбе. Прво, друг Врачар ми пребације израз „нормативизам“ као ознаку тежње да се друштвена стварност у социјалистичком друштву измени путем норми не водећи рачуна о реалним могућностима те стварности. Тачно је да тај израз означава нешто друго у праву: одређену школу у теорији права. Но ја сам том изразу дао конвенционално значење које сам објаснио већ у ранијим својим написима. Уосталом, и изрази „етатизам“ или „бирономија“ имају многа различита и разнородна значења, према томе које се значење по конвенцији узима. — Друго, друг Врачар такође пада у логичку грешку која је у нас у последње време прилично раширена и уместо „супротности“ свугде пише „противречност“. Јасно је, међутим, да овде имамо два сасвим различита појма. Противречност постоји у мишљењу, у логичком суду, у свести, дакле, у субјективној сфери. Затим, противречност може да постоји између речи и дела, али тада се овај израз користи као синоним речи несклад, неподударност. Но, супротност није логичка грешка или несклад, то је објективно стање ствари: на пример, супротан је појединачни интерес општем, супротност је између физичког и умног рада, између града и села, итд.

На крају, опет да се осврнем на једну општу примедбу друга Врачара да сам неке ствари у студији упроштио. Ако под тим мисли да сам извесне истине успео да изразим просто и једноставно, био бих задовољан да је та примедба тачна. Ако мисли да сам ствари вулгаризовао, примедба би, разуме се, имала сасвим друго значење, и настојао бих да се оградим од ње. Но, кад је већ реч о том проблему, користим прилику да скренем пажњу на околност да научне истине, што су општије то су простије изражене. Њутн је целу класичну механику дао у три закона, Дарвин је изразио основне законе развоја живог света у два основна правила, цео дијалектички материјализам такође се може формулисати у неколико основних правила, итд. Разуме се, далеко сам од тога да тврдим да сам ја у својој студији рекао неке велике научне истине. Ако је у том раду нешто оригинално, то је давање једне шире апстракције извесних учења Фројда и Адлера транспоновање тих учења на друштво узето као целину. Затим, дао сам покушаје неких шема најопштијег друштвеног кретања које у суштини већ постоје код класика марксизма. Но, не заборавимо да су уопштене шеме веома корисна ствар. Оне нам служе као компас, помажу нам да видимо шуму од дрвећа. Опасност настаје само онда када велике апстракције или шеме помешамо са веома богатим, нарочито у друштву разноврсним конкретним појавама и појавним облицима, када апстрактно узимамо за конкретну стварност а шеме за стварне слике; када, дакле, не видимо дрвеће од шуме. Ако, на пример, дубоку и просту истину дијалектичког материјализма да материјално кретање, материјална база одређује идеолошко кретање друштва хоћемо да применимо на сваку конкретну друштвену појаву, уместо на скуп појава у њиховом просторном и временском кретању, и ако смећемо с ума да је та апстракција тачна само кад се ствари посматрају са одређеног просторног и временског размака, изгледаће

нам да конкретна пракса побија ту истину, иако *опште* кретање историјских догађаја стално је потврђује.

Увиђам да многи детаљи у студији нису довољно истакнути, да неке појмове које сам навео треба шире објаснити, неке идеје које су само набачене, на пр., она о трансформацији нагона за самоодржањем у својину и власт треба даље развијати. Но то се није могло учинити у овој студији јер би иначе „дијапазон расправе“, како каже друг Врачар, био још шири. То је било ван оквира и циља студије у којој сам управо хтео да расправим додуше неке основне али зато најопштије друштвене односе.

Андрија Гамс

ОБАВЕЗНОСТ ПРЕСУДА ДОНЕТИХ У УПРАВНИМ СПОРОВИМА

1. Нема сумње да пресуде донете у управним споровима морају бити обавезне за органа чија су решења поништена пошто би без тога сам управни спор био некористан и непотребан јер би, како је добро речено, тада представљао само интелектуалну конструкцију без практичног дејства (1). И поред тога, појава неизвршења пресуда донетих у управним споровима није страна ни у упоредном ни у нашем праву.

2. Пре излагања о савременом праву може се приметити да се и у нашем и у упоредном праву постепено дошло до начела о обавезности пресуда донетих у управним споровима. Прве одредбе у Србији које су биле овластиле Државни савет да врши надзор над радом попечитеља прописане Уставом Србије од 10. децембра 1838. (чл. 24 и 25) као и каснији законски прописи од 1839 и 1861 (2) допринели су да се кроз праксу Државног савета решавањем по жалбама постепено развијају први основи управног спора у Србији. Уставом Србије од 29. јуна 1869. управни спор је и формално уведен (чл. 90, т. 2) а детаљна правила прописана Законом о пословном реду у Држ. савету од 5. октобра 1870. Међутим, тај првобитни управни спор, иако је представљао корак напред у борби за поштовање начела законитости јер је начелно подвргавао управу праву, није био ефикасан јер по поменутом Закону о пословном реду у Држ. савету решења Савета нису била обавезна за министре. У случајевима кад се нису слагали са решењем Савета министри су имали право да се против овог решења обрате Министарском савету. Пошто Мин. савет није имао право да ништи решења Држ. савета, он је одлагао извршење ових решења са којима није био сагласан док Народна скупштина не протумачи закон (чл. 48). Како тумачења нису одмах тражена то ни решења Држ. савета стварно нису била обавезна за министре. Тек по Уставу од 1888. решења Држ. савета донета у управним споровима обавезна су за министре (чл. 144, т. 6). Међутим, и ова изричита

(1) M. Waline: Droit administratif, Paris, Sirey, 1937. p. 232, No. 396.

(2) Устројеније Совјета Књажевства Србског од 27. IV 1839. (чл. 12, тач а) Зборник закона и уредаба, I; Закон о Државном савету од 17. VIII 1861, Зборник, XIV као и Закон о пословном реду у Државном савету од 5. X 1870 (Зборник XXIII).